

УДК 378.091.113(477-54) «1920-1922»: 7.03:929

Гальченко В. Ю.

Харківська державна
академія дизайну і мистецтв

Нікулєнко С. І.

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

А. М. ЛЕВІТАН — ПЕРШИЙ РЕКТОР ХХТ. ОБСТАВИНИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІД ЧАС СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ ХАРКОВА

Гальченко В. Ю., Нікулєнко С. І. А. М. Левітан — перший ректор ХХТ. Обставини призначення та діяльність під час становлення вищої художньої школи Харкова. У статті розглянуто складний, найменш вивчений період становлення системи вищої художньої освіти у Харкові, перед якою було поставлено завдання докорінної трансформації традиційної художньої школи на нову — «модерністську», що відповідала вимогам індустріальної доби. Досліджено долю першого ректора Харківського художнього технікуму — Арона Марковича Левітана (1879–1950), який очолював вуз із травня 1921 по серпень 1922 року. На підставі огляду науково-літературних джерел, а також завдяки залученню й аналізу відповідних історичних документів, встановлено: головні складові біографії А. Левітана; специфіка проблем, що виникали перед ним протягом часів його ректорства; простежено подальший життєвий шлях після звільнення з посади. Дослідження доповнено фотоматеріалами, що публікуються вперше.

Ключові слова: Завод художньої індустрії, Харківський художній технікум, Арон Левітан, вища художня освіта у Харкові, навчальний заклад нового типу, виробниче мистецтво, художньо-промислова освіта.

Гальченко В. Ю., Нікулєнко С. І. А. М. Левітан — первый ректор ХХТ. Обстоятельства назначения и деятельность во время становления высшей художественной школы Харкова. В статье рассмотрен сложный, наименее изученный период становления системы высшего художественного образования в Харькове, перед которой было поставлено задание осуществить коренную трансформацию традиционной художественной школы в новую — «модернистскую», соответствующую требованиям индустриальной эпохи. Исследована судьба первого ректора Харьковского художественного техникума — Арона Марковича

Левитана (1879–1950), который возглавлял вуз с мая 1921 по август 1922 года. На основании обзора научно-литературных источников, а также благодаря привлечению и анализу соответствующих исторических документов, установлены: ключевые факты из биографии А. Левитана; специфика проблем, которые возникали перед ним во времена его ректорства; прослежен дальнейший жизненный путь после снятия с должности. Исследование дополнено фотоматериалами, опубликованными впервые.

Ключевые слова: Завод художественной индустрии, Харьковский художественный техникум, Арон Левитан, высшее художественное образование в Харькове, учебное заведение нового типа, производственное искусство, художественно-промышленное образование.

Galchenko V., Nikulenko S. A. Levitan – the first rector of Kharkiv Art College. The circumstances of the appointment and activities during the formation of the highest art school of Kharkiv. This article examines the fate of the first rector of Kharkiv Art College, Aron Markovich Levitan (1879–1950), who was obliterated from the chronicle of Kharkiv Art College for many decades, for some reasons. The activities of A. Levitan, as a person who participated in the process preceding the formation of Kharkiv Art College, are analyzed.

Background. For many years, there were no published materials, concerning the life and activities of A. Levitan, as if this extraordinary man did not exist. Moreover, for a long time another person, a well-known artist and teacher, Professor O. Kokelia, was proclaimed the first rector of Kharkiv Art College during 1921–1923. It should be noted that the statement according the leadership position of O. Kokelia has not been confirmed by any official documents. They are based solely on recollections of his contemporaries and former students.

Objectives. Restore historical justice and describe the way of life of the first rector of Kharkiv Art College Aron Markovich Levitan. Also, to promote as formation the most complete image of historical and cultural events associated to the evolution of higher art education Kharkiv. This study require to use several science methods such as analysis method (study of the research condition) also historical-culture and systematic method.

Results. So, owing to the efforts of scientists S. Nikulenko, T. Paniok and V. Galchenko, long-term search of documentary evidence of Kharkiv art college first rector activities was completed by the formation of a full account of the events and facts, which were connected with his life. Thus, after 95 years of “historically personal vacuum”, reliable information that identifies the person of A. Levitan and valuable photographs which allow to determine his appearance have been involved to the scientific circulation.

In 1919 the walls of the former Kharkiv Art College, like VKHUTEMAS was opened State free art works hops, which later be came known’s “Plant the Art Industry”. The specificity of its activity was the work of the production principle, because such work was need empowering times of war communism. There were looking for new forms of artistic and industrial creativity that is required for reshaping structural techniques and methods of mass agitation. For tasks that time – easel art was considered not needed.

It was in that period, along with artists-innovators Bernard Kratko, Basil Yermilov, Alexander Hvosstenko-Hvostov to "Plant the Art Industry" entered Aron Levitan. First as an engineer. Then, he received the title of "master-builder" and he became plant manager. This reflected a recognition of his professional and managerial abilities, which he received in Liege architectural school and the Polytechnic Institute of Toulouse. In May 1921, Levitan was the rector of the Kharkiv Art College.

Using Kharkiv Art College, the leaders of Ukrainian Department of Professional Education tried to implement the ideology of "production art". To do this in Art College to prepare masters of crystal manufacturing, painting ceramics, structural ceramics, decorators, craftsmen, graphics, metal art, carvers, joiners and other. The main task that confronted A. Levitan as rector, was forming a new team of teachers able to implement urgent task of production art and new teaching methods.

Conclusions. *Taking into account all of the above, it is necessary to explain why Levitan was appointed to be the rector of Kharkiv Art College. That is, he was commissioned to carry out a radical transformation of traditional art education to a new "modernist" one, which could largely meet the requirements of the industrial age. This was due to the personal qualities, educational level and professional skills of Aron Levitan.*

A thorough study of A. Levitan biography allows to make certain assumptions regarding his principal ship at the educational establishment of a new type. Among the factors that could affect that decision were significant teaching experience, years of experience of a devoted revolutionary, all-round education, extraordinary leadership talent and it is likely that friendly relation with the first persons of the Soviet country. Without a doubt, he was a typical representative of that time "ruling class" and the "new intelligentsia".

However, during short term work in Kharkiv Art College Levitan did not manage to bring to life public expectations. He, as it is evidenced by archival documents, combined the rector post with the leadership of the manufacturing enterprise. The combination, of course, required additional efforts, but if A. Levitan could have had the opportunity to lead the College and textile factory for some more time, this would have contributed to the development of "production art".

Keywords: *Art manufacturing enterprise, Kharkiv Art College, Aron Levitan, higher art education in Kharkiv, educational establishment of a new type, artistic industrial art, production art.*

Постановка проблеми. Досліджується доля першого ректора Харківського художнього технікуму Арона Марковича Левітана, якого з певних причин було викреслено з літопису харківського художнього вишу на довгі десятиріччя. Розглядається участь А. Левітана у процесах, що передували безпосередньому утворенню ХХТ, а саме: у трансформації Харківського художнього училища в Державні вільні художні майстерні («Завод художньої індустрії») і переформатування останнього в технікум, який став новим за типом і змістом вищим художнім навчальним закладом. У 1920-му році А. Левітан працював

інженером, потім директором «Заводу художньої індустрії», а з літа 1921-го — очолив Харківський художній технікум (ХХТ). Термін роботи А. Левітана на посаді ректора ХХТ був не тривалий (травень 1921 — серпень 1922 року), утім, на сьогодні першість його стала доведеним фактом. Про це свідчать численні документи 1920-х років, на які є посилання у даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом багатьох років не було опубліковано жодних матеріалів щодо життя та діяльності ректора А. Левітана. Ніби його взагалі не існувало. Більше того, довгий час першим ректором ХХТ проголошували іншу людину — відомого художника та викладача, професора О. Кокеля, який буцімто протягом 1921–1923 років очолював харківський художній виш.

Спершу ці ствердження з'явилися на сторінках невеличкої книги А. Григор'єва «Олексій Опанасович Кокель: спогади сучасників і учнів», що була видана 1980 року до 100-річчя від дня народження художника. Збіжна інформація містилася у монографії В. Васильєва «Олексій Опанасович Кокель. 1880–1956. Життя і творчість», яка вийшла 2009 року. Утім, слід зазначити, що всі факти, наведені й у Григор'єва [2, с. 13, 15, 17, 20, 64, 65], і у Васильєва [1, с. 185–190], щодо керівної посади О. Кокеля не були засвідчені жодним історичним документом. Їхні ствердження ґрунтуються виключно на згадках колишніх учнів Кокеля, а саме: В. Касіяна, М. Дерегуса та С. Бесєдіна. Але річ не в тому, що видатні митці та досвідчені педагоги могли щось переплутати. Цілком імовірно, на їхні спогади вплинув певний історичний контекст, бо майже все, що стосувалося культурно-освітнянського життя 1920-х, у 1930–1970-ті роки було табуовано або суттєво скривлено.

Зважаючи на певну «традицію», досить несподіваною виглядала альтернативна теза, яка вказувала на іншу особу, що очолювала ХХТ у рік його заснування. Ця інформація була оприлюднена 1997 року в дисертації «Становлення вищої мистецької школи в Україні (1917–1934)» [8], де С. Нікуленко, спираючись на автентичні документи 1920-х років, установила дату заснування технікуму та ім'я його першого ректора — А. М. Левітана. Але ще багато років це відкриття не мало суттєвого впливу на звичний стан справ — професора О. Кокеля продовжували називати «першим ректором».

Значно пізніше, в 2012–2014 роках, у відповідних альбомах з історії провідних кафедр харківської художньої школи [4; 5] доцент ХДАДМ В. Гальченко використав і поширив інформацію, набуту С. Нікуленко, стосовно А. Левітана. Завдячуючи цим виданням, навколо персони першого ректора було утворено дискусійне поле в мистецькому середовищі Харкова.

Наступним кроком у пошуку наукової істини стало вивчення особистої справи професора О. Кокеля, знайденої професором кафедри «Образотворче мистецтво» ХНПУ імені Г. Сковороди Т. Паньок. У своїй статті «Окремі нотатки до історії розвитку

ХДАДМ» [9] та монографії «Розвиток вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті» [10] в 1921–1922 роках О. Кокель працював у ХХТ професором живопису, рисунку та композиції і водночас обіймав посаду проректора — останній факт дослідниці обґрунтувала за допомогою матеріалів архівної справи [6]. Таким чином, звичайний префікс «про», що передував слову «ректор», майже все поставив на свої місце; статус О. Кокеля в адміністрації технікуму — став цілком зрозумілим.

Враховуючи вищезазначені дослідження та публікації, залишилась необхідність реконструювати біографію Арона Левітана на засаді поєднання встановлених фактів та історичних документів. Підґрунтям для цієї роботи став опитувальний лист 1921 року, де А. Левітан власноруч засвідчив вирішальні етапи свого життя. Цю анкету, а також інші документи, що висвітлюють розвиток вищої художньої школи Харкова довоєнних часів, було здобуто пошуковцями Т. Паньок і В. Гальченком у 2014 році [7].

Додаткову, вкрай важливу та зовсім не сподівану інформацію вдалося виявити В. Гальченку 2016 року в книзі «Політична каторга і заслання: біографічний довідник членів суспільства політкаторжан і засланців» [11]¹. Саме у цьому виданні було серед численних прізвищ знайдено ім'я Арона Марковича Левітана. Дані, здобуті з цього джерела, повністю співпали зі вже відомими фактами життя А. М. Левітана і одночасно цілком перевернули уявлення про особистість цієї неординарної людини. Стало зрозуміло, чому він набував освіту за кордоном, і навіть виникло припущення, чому саме його, не художника за фахом, було призначено на посаду ректора ХХТ.

І, нарешті, останні «біографічні пазли» стосовно А. Левітана були отримані від родини колишнього ректора, яка з 1935 року мешкає у Москві. Наприкінці 2016 року В. Гальченко наштовхнувся на дивне посилення: «Дед по линии матери — Арон Маркович Левитан — заполняя анкету, в графе специальность, как и Ленин, писал: “профессиональный революционер”» [11] (наведено мовою оригіналу. — авт.). Саме завдяки цій інтернет-публікації було встановлено контакт із відомим вченим-біологом, академіком РАН В. П. Скулачовим — онуком А. Левітана. В. П. Скулачов надіслав усі наявні у нього родинні світлини та навіть скани трудової книжки свого діда.

Отже, багаторічний пошук документальних доказів діяльності першого ректора ХХТ завершився формуванням достатньо повної картини подій і фактів, пов'язаних із його життям. Опісля 95-ти років історично-персонального вакууму, до наукового обігу були залучені достеменні відомості, що засвідчують особу А. М. Левітана, та унікальні фотографії, які дозволили встановити його зовнішність.

¹ Дякуємо досліднику С. Кравцову, ст. науковому співробітнику Центру єврейського мистецтва Єврейського університету (Єрусалим, Ізраїль), який звернув нашу увагу на це видання.

Мета дослідження. Відновити історичну справедливість й висвітлити життєвий шлях першого ректора Харківського художнього технікуму А. М. Левітана. А також сприяти формуванню якомога ціліснішої картини історично-культурних подій, що пов'язані з еволюцією вищої художньої освіти Харкова.

Виклад основного матеріалу. Дослідження здобутків вищої художньої школи Харкова на порозі сторічного ювілею повертає нас до необхідності більш прискіпливо придивитись до перших кроків її становлення. Здається, саме сьогодні ми здатні збагнути дух «доби великих зворушень». Термін «доба», після бурхливих подій 1917-го, можна вважати виправданим, незважаючи на те, що хронологічно ця доба збігла унівець вже наприкінці 1920-х. Тому, при визначених масштабах, кожен рік того славетного десятиріччя виглядає етапом, що суттєво вплинув на подальший історичний перебіг. З огляду на це, ми надретельно прагнемо відтворити перший крок на шляху до нової художньої школи.

Ґрунтуючись на архівних джерелах щодо створення художнього вишу в столичному Харкові, необхідно пам'ятати про суспільно-політичний контекст того часу. Протягом 1917–1922 років на теренах України тривала громадянська війна, внаслідок чого у Харкові неодноразово змінювалися панівні режими: радянська влада > гетьманат Скоропадського > німецько-угорська окупація > Директорія УНР > знов радянська влада > окупація військами Денікіна > нарешті, до міста знову повернулася радянська влада — 19 грудня 1919 року Харків було проголошено столицею УРСР.

На тлі розпочатих соціально-політичних перетворень владні органи УРСР усіляко намагалися стимулювати прагнення громадян до освіти. Уже в березні 1919 року з'явився декрет «Про прийом до вищої школи». Саме ця постанова відкривала широкий доступ до навчання. Студентами могли стати всі бажуючі, й перш за все — представники трудового народу. Іспитів не існувало. Також важливо зазначити, що навчальним закладам заборонялося вимагати будь-які документи про попередню освіту. Декретом від 18 травня 1919-го були скасовані всі вчені звання та ступені. Освітнянські заклади усіх типів підпали під керівництво Наркомосу та відповідне державне утримання [13].

Подібно до ВХУТЕМАСу, у стінах колишнього Харківського художнього училища було відкрито Державні вільні художні майстерні, які згодом стали називатися «Заводом художньої індустрії». Про специфіку його діяльності досить красномовно свідчать рядки з листа В. Єрмілова: «...будуємо працю по виробничому принципу, оскільки якраз така робота була необхідна Радянській владі у часи воєнного комунізму... форми її необхідно було винайти та збудувати спочатку, і ці перебудови мали перш за все застосовуватися до прийомів і методів масової агітації. Завданнями цього часу — станкова живописна форма

відкидалася взагалі (підкреслено Єрміловим. — авт.)» [Цит. за: 12].

Саме у цей період, поряд із художниками-новаторами Б. Кратком, В. Єрміловим і О. Хвостенко-Хвостовим, до лав заводу художньої індустрії вступив й А. Левітан; спочатку на посаду інженера, а потім, отримавши від цехових зборів звання «майстра-будівельника», він навіть очолив творчий колектив. Поза сумнівом, це свідчить про визнання фахових й організаторських здібностей, які він свого часу вдосконалював у Львівській архітектурній школі та Політехнічному інституті Тулузи.

Ретельне вивчення біографії А. Левітана дозволяє зробити деякі припущення щодо призначення його і на посаду ректора ХХТ. Серед факторів, що могли вплинути на це призначення, найбільш вірогідними є наступні: різнобічна європейська освіта, значний педагогічний досвід, непересічний талант керівника, багаторічний стаж «професійного революціонера» і, цілком імовірно, дружні стосунки з першими особами країни рад.

За допомогою новоутвореного художнього вишу, очільники Українського відділу професійної освіти (Головпрофос) намагалися втілити у життя ідеологію «виробничого мистецтва». Згідно постанов Головпрофосу, художній технікум був зобов'язаний готувати майстрів кришталево-скляного виробництва, керамічного живопису, конструктивної кераміки, декораторів, майстрів графіки, художнього кування, різьбярів-деревообробників тощо [14].

Ключовим завданням, що постало перед А. Левітаном на посаді ректора, були комплектація нового викладацького складу, сприяння формуванню актуальної проектно-виробничої ідеології та нової методики викладання. З огляду на це, від викладачів фахових дисциплін колишнього художнього училища до складу художнього технікуму потрапили лише О. Кокель і С. Прохоров. Решта педагогів, а їх налічувалось понад два десятки, були новопризначенцями [15]. Поява серед напрямків підготовки скульптури та архітектури також стала новим явищем у художній освіті Харкова.

Згідно з попередніми навчальними планами, лише після року загально-художньої підготовки студентів мали спрямовувати на засвоєння виробничих спеціальностей. Але керівництво Головпрофосу вимагало прискорення цього процесу, і вже з перших місяців навчання всі студенти технікуму були повинні виконувати обов'язкову роботу в навчально-виробничих майстернях.

Ураховуючи ці обставини, не слід дивуватися, що впродовж першого навчального року розпочалася ротація викладачів. Цей процес мав вигляд рішучої боротьби з «академічною рутинною» та чистки «непридатного елемента». Так, уже після другого триместру (шість місяців), у липні 1922 року, були звільнені художники Козлов, Ейснер, Бабинський, Пестріков, Блох [16], а пізніше, у 1923-му, — навіть Федоров і Кокель [1, с. 189]. З точки зору художнього відділу

Головпрофосу, всі вони, незважаючи на ґрунтовну академічну освіту, розглядалися як нездатні до виховання художників нового типу, гідних пролетаріату.

А перед тим, ще в березні 1922 року, після відповідного звіту, комісія Головпрофосу рекомендувала звільнити з посади й ректора А. Левітана, який нібито не впорався з поставленим завданням [7, арк. 173–179; 10, с. 253–260]. Але, заради справедливості, слід навести лише одну цитату з того березневого звіту. Пояснюючи окремі вади навчального процесу, А. Левітан наголошував, що «с января текущего года, Техникум не получил ни листа бумаги, ни фунта красок, ни глины, ни гипса» (наведено мовою оригіналу. — авт.) [7, арк. 177–178].

Урешті-решт протиріччя зростали, й у серпні 1922 року невдоволення діяльністю ректора з боку керуючих органів призвело до його усунення. Імовірно, це рішення мало наступні мотиви: недостатня рішучість у боротьбі з неспроможністю педагогів-академістів до роботи в нових умовах, відсутність миттєвих результатів, скарги у бік державних установ на катастрофічно низьке фінансування та відсутність відповідної матеріально-технічної бази. Але ж ці закидання є риторичними. Утім, одна з обставин носила об'єктивний характер, це — сумісництво обов'язків ректора ХХТ із керуванням Харківською текстильною фабрикою. Безумовно, посідання відразу двох посад вимагало додаткових сил та часу, що не могло не позначитися на якості роботи А. Левітана. Дивлячись на позначені обставини із сьогодення, можна припустити, що якби А. Левітан мав змогу й надалі очолювати і технікум, і текстильну фабрику одночасно, саме це і сприяло би розвитку бажаного Головпрофосом «виробничого мистецтва». Але сталося так, що вже через декілька років цю нібито нагальну державну потребу вище освітянське керівництво відсунуло...

Стосовно інших звільнених викладачів, лише 1925 року, після численних листів із проханням «розібратися», Е. Блох повернули до скульптурної майстерні ХХТ, а М. Федорова прийняли на роботу до новоутвореного підготовчого робітфаку [7, арк. 173 зв.]. Щодо О. Кокеля, 1926 року він почав працювати звичайним викладачем у художній профшколі й лише 1929-го повернувся до роботи у вищій школі, коли технікум перетворили на художній інститут, який справджував зовсім інші стандарти та критерії [6, арк. 54–55 зв.].

Після звільнення з посади ректора, А. Левітан у вищій художній школі більше не працював. Із 1925 року на нього очікувала доля відповідального службовця в системі торгпредства СРСР; спочатку в Швеції, а потім — у Німеччині.

Так от, пильне вивчення набутих архівних документів допомогло нам краще зрозуміти логіку тогочасних подій та реконструювати життєвий шлях А. Левітана — людини невичерпно багатогранної та енергійної. На доказ чого надаємо його повну біографічну довідку.

Арон Маркович Левітан народився 28 травня 1879 року в м. Вязьма (Смоленської губ.) в родині ремісника. З часом сім'я переїхала на південь, у м. Миколаїв. 1895 року Арон Левітан закінчив Миколаївське повітове училище, а 1897-го — склав екстерном (за шість класів) іспити до гімназії й отримав звання домашнього учителя. Водночас із 1892 по 1897 рік він давав приватні уроки з загальноосвітніх предметів, а у 1897–1906 роках здійснював педагогічну діяльність у початкових єврейських казенних училищах у Вознесенську, Миколаєві, Одесі; й так само — на вечірніх, суботніх і недільних курсах у тих самих містах.

Захопившись ліворадикальними соціалістичними ідеями, 1903 року А. Левітан став членом РСДРП; приєднався до «іскрівців». Працював агітатором у середовищі робітників, селян і учителів у Вознесенську, Одесі, Миколаєві, Херсоні й Мелітополі. 1906 року за агітаційно-пропагандистську діяльність був заарештований. Перебуваючи під слідством у в'язниці Миколаєва, Арон Левітан узяв шлюб із Розалією Шабадаш. 25 жовтня 1907 року А. М. Левітана було засуджено Одеською судовою палатою за приналежність до Вознесенської революційної організації (1 ч. 126 ст. УУ) й заслано в Рибінську волость (Єнісейської губ.). Разом із Ароном у сибірське заслання вирушила і його молода дружина Розалія.

Улітку 1908-го разом із групою засланців А. Левітан учинив втечу з місця поселення і до кінця 1917 року разом із дружиною та донькою Надією (1910 р. н.) мешкав у Бельгії та Франції. У 1908–1914 роках він виконував обов'язки секретаря регіонального осередку РСДРП; співпрацював із російськомовними газетами *Льєжа* (Бельгія) і *Тулузі* (Франція); давав приватні уроки.

У 1909–1910 роках навчався в Льєжському університеті, де отримав вчене звання кандидата математичних наук (у сучасному сенсі — бакалавр), а в 1910–1911 роках упродовж восьми місяців — у Льєжській архітектурній школі «Ecole de Beaux-Arts» у архітектора Vona Fait (тобто сумлінно).

У 1912–1914 роках продовжив навчання в політехнічному інституті Тулузи, де отримав диплом інженера-механіка і електротехніка. Після закінчення вишу працював на підприємствах Франції: помічником інженера на залізниці (вересень–грудень 1914, Тулуза); монтером компанії «Compagnie de Signaux Electrique de Schremin de fer» (січень 1915 – липень 1916, Південь Франції); інженером «General Electricity Company» (липень 1916 – липень 1917, Бордо).

Після повернення з-за кордону в 1917 році, працював у Харкові на різних адміністративних посадах: завідувач відділу статистики при раді народного господарства Донецько-Криворізької Республіки (січень–травень 1918); інженер «Технічної контори Шабадаша» (червень–грудень 1918); завідувач млинового підвідділу Хлібо-Фуражного Відділу Наркомпроду (січень–червень 1919); член правління і

виробник технічних робіт кооперативу «Технострой» (червень 1918 — серпень 1919).

У серпні 1920-го — інженер, а пізніше, у грудні, директор Державного заводу художньої індустрії (Вільні державні художні майстерні) у Харкові. У 1921-му від цехових зборів «Заводу художньої індустрії» отримав звання «Майстер-будівельник». Мешкав із сім'єю за адресою: Каплунівська, 1, кв. 4.

1921 (січень–квітень) — працював у структурі Губсовнархозу і на курсах інструкторів «Трудової армії».

Травень 1921 – серпень 1922 року — ректор Харківського художнього технікуму, а також викладач математики, сопромату і графостатики на архітектурному відділенні ХХТ. За сумісництвом працював консультантом у Губтекстилі і завідувачем Харківської текстильної фабрики. Одночасно викладав у вищій партійній школі «Centrale d'Education» Бельгійської робітничої партії.

Вересень 1922 – листопад 1924 року — завідувач відділу українського осередку Державного універсального магазину в Харкові.

Грудень 1924 — як фахівця у галузі електротехніки, за дорученням радянського уряду А. Левітана запросили до Москви на роботу у Наркомторзі для організації закупівлі устаткування за планом ГОЕЛРО.

Січень 1925 — відряджається на роботу в Торгпредство СРСР у Стокгольмі (Швеція); зав. регулюючою частиною і, пізніше, — зав. економічною частиною. З лютого 1927 — робота в Берліні (Німеччина). Упродовж семи років обіймав наступні посади: ст. інженер відділу силових установок і електротехніки; зав. відділу моторів і електроустаткування; зав. групою технічної інформації планово-економічного сектора; ст. інженер-конструктор технічного сектора машиноімпорту та ін. У серпні 1934 — звільнений з системи Торгпредства СРСР за власним бажанням, внаслідок вимушеного виходу на пенсію.

1935 року, повернувшись до Москви, в умовах полювання на «ворогів народу», А. Левітан переніс важкий інфаркт, утім, завдяки дбайливій дружині Розалії Захарівні прожив іще 15 років (!). Але на державну службу Арон Маркович більше не повернувся; можливо, саме тому й unik репресії. Так ненавмисно «старий політкаторжанин» став малопомітним пенсіонером «республіканського значення».

У 1950-му році, після тривалої хвороби та чергового інфаркту, Арон Маркович Левітан помер; похований у Москві на Донському кладовищі.

Висновки. З огляду на все вищезазначене, необхідно пояснити, чому саме А. Левітана було призначено на посаду ректора ХХТ. Без сумніву, найголовнішими чинниками слід вказати соціальне походження та особисті здібності Арона Марковича як типового представника «тогочасного правлячого класу» та «нової інтелігенції». Імовірно, на думку чиновників Головпрофосу, А. Левітан був спроможним утилізувати державну політику. Тому саме йому й доручили

				ВТОРОЙ РАЗДЕЛ	
				ДАНИЕ О ПРОХОЖДЕНИИ СЛУЖБЫ	
В хронологической последовательности указывать: зачисления, назначения, увольнения, освобождения от должности, награждения, наказания и вычисления, связанные с прохождением службы (судебные и адми				уволения, освобождения от должности, хождением службы (судебные и адми	
№ записки	ДАТА			ФАКТ	ОСНОВАНИЕ
	Год	Мес.	№-сло		
1	2			3	4
9.	1918	6		Техническая Контора Шабадаша - Харьков.	
по	"	XII	11	Инженер	
10.	1919	1		Наркомпрод - Харьков.	
по	"	6		Завед. Мельничным Подотделом Хлебо-фуражного Отдела.	
11.	1919	7		Кооператив Технострой - Харьков.	
по	1920	8		Член Правления и Производитель технических работ.	
12.	1920	8		Завод Художественной Индустрии - Харьков	
				1/Инженер.	
	1920	XII	11	2/Директор.	
13.	1921	5		Художественный Техникум - Харьков.	
по	1922	8		Ректор	
				По совместительству работал в Губтекстиле - Харьков	
				Консультант	
				а также - Текстильная Фабрика	
				Заведующий Фабрикой.	

Іл.7. Сторінка з трудової книжки А. М. Левітана, що засвідчує його роботу на «Заводі художньої індустрії» та у Харківському художньому технікумі протягом 1920–1922 рр.

здійснити докорінну трансформацію традиційної художньої освіти на нову «модерністську», що більшою мірою відповідала би вимогам індустріальної доби. Цьому ж призначенню сприяли персональні риси, освітній рівень та фахові здібності А. Левітана: революційне минуле («професійний революціонер», «політкаторжанин»); європейська освіта (інженер-електротехнік, архітектор-будівельник); досвід управління (працював у державних та приватних організаціях); визнання у середовищі художників-новаторів (володар цехового звання «Майстер-будівельник»); прибічник ідеології та практики «виробничого мистецтва».

Чому ж при наявності всіх чеснот, ректора А. Левітана було звільнено? На жаль, достеменних свідчень про це поки не знайдено. Утім, можна при-

пустити, що в умовах зруйнованого громадянською війною господарства, певних вад державного керівництва та за відсутності відповідної матеріально-технічної бази, втілити в життя альтернативну модель художньо-промислової освіти в столичному Харкові було вкрай важко для будь-кого.

У відчайдушному протистоянні різних естетичних платформ, процес освітньої реформи у ХХТ тривав ще декілька років. Ним опікувалися інші ректори: Б. Кратко, М. Бурачек, А. Комашка. Утім, незважаючи на всі протиріччя 1920-х, певних відчутних досягнень вища художня школа Харкова все ж набула. Про це свідчать численні прізвища видатних художників, скульпторів, архітекторів і декораторів, котрі здобули освіту в Харківському художньому технікумі протягом 1921–1929 років.

Література:

1. Васильев В. А. Алексей Афанасьевич Кокель. 1880–1956. Жизнь и творчество. 2-ое изд., исп. и доп. Чебоксары : Пегас, 2009. 336 с.
2. Григорьев А. Г. Выдающийся художник и педагог // Алексей Афанасьевич Кокель : воспоминания современников и учеников. Чебоксары : Чувашкигиздат, 1980. 104 с. : ил.
3. Дризе Ю. Электровозных дел мастер. Чем знаменит академик Владимир Скулачев : беседа с академиком Владимиром Скулачевым // Поиск ; Российская академия наук. 27.06.2016. URL : <http://www.ras.ru/digest/showdnews.aspx?id=2d282020-6250-41b4-8c5a-4e0205a7d476> (дата обращения : 15.01. 2017).
4. Кафедра графічного дизайну ХДАДМ [Презентаційне видання, присвячене 50-річчю Харківської школи графічного дизайну] / укл. В. Ю. Гальченко. Харків : ХДАДМ, 2012. 248 с.
5. Кафедра живопису ХДАДМ : традиції та сучасність // Ювілейний альбом-каталог, присвячений 95-річчю Харківської школи станкового живопису / укладачі : М. І. Деркач, В. Ю. Гальченко. Харків : ХДАДМ, 2015. 240 с.
6. Личное дело Кокеля Алексея Афанасьевича. 1943–1956 роки. ДАХО. Ф. Р-1364, од. зб. 251, арк. 54–55 зв.
7. Матеріали про стан роботи і реорганізацію художніх... учбових закладів Харкова. 1922 рік. ЦДАВОУ. Ф. 166, оп. 2, од. зб. 1547, арк. 173–179.
8. Нікуленко С. І. Становлення вищої мистецької школи в Україні (1917–1934) : дис. кандидата мистецтвознавства : 17. 00. 05. Харків, 1997. 189 с.
9. Паньок Т. В. Окремі нотатки до історії розвитку Харківської державної академії дизайну і мистецтв // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. праць Херсонського національного технічного університету. Херсон : Грін Д., 2014. Вип. 1. С. 110–115.
10. Паньок Т. В. Розвиток вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті. Харків : ФОП Здоровий Я. А., 2016. 644 с.
11. Политическая каторга и ссылка : биографический справочник членов общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев. М., 1929. С. 352–353. URL : <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/157-politicheskaya-katorga-i-ssylka-biograficheskiy-spravochnik-chlenov-obschestva-politkatorzhan-i-ssylno-poselentsev-m-1929#page/75/mode/grid/zoom/1> (дата звернення : 15.01. 2017).
12. Фогель З. В. Василий Ермилов. М. : Советский художник, 1975. С. 29–30.
13. Харьковский политехнический институт 1885–1985. История развития / под ред. Н. Ф. Киркач. Харків : Вища школа, 1985. С. 38–41.
14. ЦДАВОУ. Ф. 166, оп. 2, од. зб. 510, арк. 196.
15. ЦДАВОУ. Ф. 166, оп. 2, од. зб. 1547, арк. 141 зв. 142.
16. ЦДАВОУ. Ф. 166, оп. 2, од. зб. 1547, арк. 162.

References:

1. Vasiliev, V. A. (2009). *Aleksey Afanas'evich Kokel'. 1880–1956. Zhizn' i tvorchestvo* [Alex Afanasievich Coquelles. 1880–1956. Life and creativity]. (2nd ed, revised and enlarged). Cheboksary : Pegasus. [In Russian].
2. Grigoryev, A. G. (1980) [An outstanding artist and teacher Alexey Afanasievich Coquelles : memoirs of contemporaries and students]. Cheboksary : Chuvashkiigoizdat, 104 : ill. [In Russian].
3. Drize Yu. (2016). *Elektrovoznikh del master. Chem znamenit akademik Vladimir Skulachev* [Locomotive maker. The famous academician Vladimir Skulachev] : interview. Available at : <http://www.ras.ru/digest/showdnews.aspx?id=2d282020-6250-41b4-8c5a-4e0205a7d476>. [In Russian].
4. *Kafedra grafichnogo dizajnu HDADM* [Department of Graphic Design KSADA]. V. Yu. Galchenko (Compil). (2012). Kharkiv : KSADA. [In Ukrainian].
5. *Kafedra zhyvopysu HDADM : tradycii' ta suchasnist'* [Department of Painting KSADA: tradition and modernity] // Anniversary album catalog, dedicated to the 95th anniversary of the Kharkiv school of easel painting. // Compilers: M. I. Derkach, V. Yu. Galchenko. (2015). Kharkiv: KSADA, 2015. [In Ukrainian]
6. *Lichnoe delo Kokelya Alekseya Afanas'evicha. 1943–1956 roki* [The personal file of Coquelles Alexei Afanasevich. 1943-1956]. *Record Office of the Kharkiv Area (DAKHO)*. F. R-1364, od. zb. 251, ark. 54–55 zv. [In Russian].
7. *Materialy pro stan roboty i reorganizaciju hudozhnih ... uchbovyh zakladiv Harkova. 1922 rik* [Materials on the state of art ... and reorganize schools of Kharkiv. 1922 rik]. CDAVOU. F. 166, op. 2, od. zb. 1547. [In Ukrainian].
8. Nikulenko, S. I. (1997). *Stanovlennja vyshhoi' mystec'koi' shkoly v Ukrai'ni (1917–1934)* [Foundation of Art Higher School in Ukraine (1917–1934)]. Candidate's thesis. Kharkiv. [In Ukrainian].
9. Panek, T. V. (2014). *Okremi notatky do istorii' rozvytku Harkivs'koi' derzhavnoi' akademii' dizajnu i mystectv* [Some notes on the history of the Kharkiv State Academy of Design and Arts]. *Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnja, pedagogiky ta psihologii'* — *Actual problems of public administration, education and psychology* (Vol. 1, pp. 110–115). Kherson : Grin D. [In Ukrainian].
10. Panek, T. V. (2016). *Rozvytok vyshhoi' hudozhn'o-pedagogichnoi' osvity v Ukrai'ni u XX stolitti* [The development of high artistic and pedagogical education in Ukraine in the twentieth century]. Kharkiv : FOP Zdorovyv YA. A. [In Ukrainian].
11. *Politicheskaya katorga i ssylka : biograficheskiy spravochnik chlenov obshchestva politkatorzhan i ssyl'no-poselentsev* [Political penal servitude and exile : Biographical Directory of society Political Prisoners and Exiles]. (1929). Moscow. pp 352–353. Available at : <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/157-politicheskaya-katorga-i-ssylka-biograficheskiy-spravochnik-chlenov-obshchestva-politkatorzhan-i-ssylno-poselentsev-m-1929#page/75/mode/grid/zoom/1>. [In Russian].
12. Fogel, Z. (1975). *Vasiliy Ermilov* [Basil Ermilov]. (pp. 29–30). Moscow : Sovetski y khudozhnik. [In Russian].
13. Kirkach, N. F. (Ed.). (1985). *Khar'kovskiy politekhnicheskij institut 1885–1985. Istoriya razvitiya* [Kharkiv Polytechnic Institute 1885-1985. History of Development]. (pp. 38–41). Kharkiv : Vishcha shkola. [In Russian].
14. CDAVOU. F. 166, op. 2, od. zb. 510, ark. 196.
15. CDAVOU. F. 166, op. 2, od. zb. 1547, ark. 141, zv. 142.
16. CDAVOU. F. 166, op. 2, od. zb. 1547, ark. 162.